

ADVOCATEN EN EEN WANKELEND JURIDISCH FUNDAMENT?

Miek Laemers*

Moet een advocaat rechten hebben gestudeerd? In de media verschenen berichten dat veranderingen in de opleiding voor aankomend advocaten wenselijk zijn omdat er behoefte is aan advocaten met een (gedeeltelijk) niet-juridische achtergrond. Daarom zouden ook studenten met een andere vooropleiding tot de rechtenmaster toegelaten moeten worden.

1 Inleiding

Ruim een half jaar geleden pleitten vijf bestuursvoorzitters van grote advocatenkantoren (hierna: 'de vijf') op de opiniepagina van NRC Handelsblad ervoor dat de opleiding van de jurist breder moet worden, omdat de advocatuur grote behoefte heeft aan meer generalisten. Martijn Snoep (De Brauw), Arnold Croiset van Uchelen (Allen & Overy), Johan Rijlaarsdam (Houthoff Buruma), Michaela Ulrici (NautaDutilh) en Bas Boris Visser (Clifford Chance) maakten kenbaar dat de wettelijke eis dat alleen mensen met zowel een bachelor als een master in de rechten tot de advocatenopleiding mogen worden toegelaten geschrapt zou moeten worden en dat een master rechten voldoende zou moeten zijn.¹ In deze bijdrage ga ik nader in op de *cri de coeur* van de vijf, op enkele reacties die ze opriepen in het veld en op het wettelijk kader dat thans geldt en in de toekomst zou moeten worden aangepast om de bepleite ontwikkelingen mogelijk te maken.

Vijf bestuursvoorzitters van grote advocatenkantoren maakten kenbaar dat de wettelijke eis dat alleen mensen met zowel een bachelor als een master in de rechten tot de advocatenopleiding mogen worden toegelaten geschrapt zou moeten worden

2 T-shaped client loving lawpreneur

Het betoog van de vijf is mede gebaseerd op de inzichten die kort daarvoor in 'Lessen uit Amerika' in het Advocatenblad werden gepresenteerd.² De eisen waaraan advocaten moeten voldoen worden

in dat artikel uitgelegd in de omschrijving van de advocaat als een *T-shaped client loving lawpreneur*. Daarmee wordt bedoeld dat advocaten diepgaande kennis (de staander in de T) moeten combineren met meer algemene kennis en vaardigheden (de ligger in de T). Dit zou overigens evenzeer gelden voor rechters en voor juristen buiten de categorie togadragers, omdat de complexe problemen waarvoor al deze beroepsbeoefenaren zich geplaatst zien niet met louter kennis van het recht kunnen worden opgelost. Basiskennis van psychologie, sociologie, politicologie en economie, alsmede academische vaardigheden als analytisch denken, argumenteren en interpreteren is volgens de vijf onontbeerlijk. De voorzitters stellen vast dat de universitaire studie daarvoor nauwelijks nog ruimte biedt. In de bachelorfase wordt overwegend aandacht besteed aan juridische techniek, zoals het stelsel van Nederlandse en Europese wetgeving, jurisprudentie en doctrine. De wetgever dwingt universiteiten daartoe door eisen te stellen aan het curriculum. De vijf willen dat de wetgever de advocatenopleiding toegankelijk maakt voor studenten die niet een bachelor in de rechten hebben, maar bijvoorbeeld een bachelor economie.

De vijf willen dat de wetgever de advocatenopleiding toegankelijk maakt voor studenten die niet een bachelor in de rechten hebben, maar bijvoorbeeld een bachelor economie

Eigenlijk zijn er twee problemen die de vijf advocaten aan de kaak stellen. Niet alleen vinden zij dat een student met een niet-juridische bachelor een juridische

* Prof. mr. M.T.A.B. Laemers is senior onderzoeker Rechtspleging aan de Radboud Universiteit en bijzonder hoogleraar onderwijsrecht aan de Vrije Universiteit.

1 M. Snoep, A. Croiset van Uchelen, J. Rijlaarsdam, M. Ulrici, B. Visser, 'Opleiding jurist moet breder', *NRC Handelsblad* 17 maart 2014; *NRC Next* 19 maart 2014.

2 M. Maathuis, 'Lessen uit Amerika', *Advocatenblad*, maart 2014, p. 33-38.

master moet kunnen doen, ze zijn ook van mening dat de juridische bachelor veelal verstoken blijft van andere kennis dan juridische, juridische kennis die bovendien beklift noch actueel blijft. Belangrijke juridisch-technische vakken moeten daarom tijdens de advocatenopleiding worden overgedaan. Van een bredere academische opleiding is geen sprake, terwijl die – ook voor juristen die geen traditioneel juridisch beroep gaan beoefenen – zinnig is, aldus de vijf.³

2.1 Concrete voorgestelde uitwerking

De wetgever zou de eis dat alleen bachelors in de rechten tot de advocatenopleiding mogen worden toegelaten, moeten schrappen. Een master rechten, zonder bachelor vooraf, zou voldoende moeten zijn, aldus Snoep en zijn collega-voorzitters. Zij betogen dat voor juristen in spe brede bachelorprogramma's opgezet kunnen worden, met sociaalwetenschappelijke vakken.

³Om toegang te krijgen tot de advocatenopleiding hoeft vervolgens alleen een eenjarige, op Nederlands recht gerichte juridische master te worden afgerond. Die master is alleen toegankelijk voor studenten met basale juridische kennis, opgedaan tijdens een bachelor rechten, een bachelor *social sciences* met een juridische major of voor studenten zonder enige juridische voorkennis, na het volgen van een eenjarig schakelprogramma dat universiteiten kunnen gaan aanbieden. Effectief is er dan sprake van minimaal twee jaar juridisch-technisch onderwijs voordat men de advocatenopleiding instroomt.¹⁴

2.2 Aansluiting met de VS en het Verenigd Koninkrijk

Snoep en zijn collega's betogen dat met hun plannen de Nederlandse situatie meer in lijn komt met die in de Verenigde Staten, waar ook een tweejarige juridische master overwogen wordt die voor iedere bachelor toegankelijk is. Er wordt zo ook aansluiting gevonden bij het Verenigd Koninkrijk, waar iedere academicus, ongeacht de gevolde master, na het afronden van een eenjarige *conversion course* kan worden toegelaten tot de relatief wat zwaardere advocatenopleiding.⁵ De pleitbezorgers van het nieuwe systeem stellen dat het Nederlandse universiteiten 'uiteraard' vrijstaat om de juridisch-technische bachelor te handhaven. Om de brede opleiding – waarin opgenomen kennis van psychologie, sociologie, politicologie en economie – voor de 'T-shaped lawyers' mogelijk te maken, moet de wet evenwel gewijzigd worden.

Eind jaren 70 verschijnt het rapport van de commissie De Brauw, die concludeert dat de voor advocaat-stagiaires vereiste kennis en vaardigheden onvoldoende op de universiteit worden verworven

3 Aanloop naar het huidige stelsel

Er bestaan in alle tijden ideeën tot verandering van de universitaire rechtenopleiding met het oog op het advocatenberoep. Eind jaren 70 verschijnt het rapport van de commissie De Brauw, die concludeert

dat de voor advocaat-stagiaires vereiste kennis en vaardigheden onvoldoende op de universiteit worden verworven.⁶ In 2002 wordt op alle universiteiten het BaMa-stelsel geïntroduceerd. Was de vooropleiding voor de advocatuur tot dan toe min of meer eenduidig, vanaf die tijd ontwikkelen zich velerlei masteropleidingen, waarvan door de Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA) gevreesd wordt dat die alle een verschillend niveau van kennis van en inzicht in de centrale gebieden van het Nederlandse recht zullen kennen en daardoor mogelijk aansluitingsproblemen zullen opleveren voor toetreding tot de advocatuur.⁷ De beroepsorganisatie heeft overigens wel een vinger in de pap van universitaire rechtenopleidingen. Een belangrijk element binnen de universitaire rechtenopleiding is het 'civiel effect'. Daarmee wordt bedoeld dat de toegang tot een juridisch beroep alleen kan worden verkregen door het voltooiën van een (combinatie van) opleiding(en) met een zodanige inhoud dat deze aan bij of krachtens de wet gestelde eisen voldoet. Bij het laatste benodigde diploma voor toetreding tot de advocatuur (een universitair masterdiploma) wordt – wanneer aan de wettelijke eisen is voldaan – een 'verklaring civiel effect' gegeven. Een commissie civiel effect heeft tot taak op verzoek van een of meer faculteiten rechtsgeleerdheid of van een of meer van de juridische beroepsorganisaties advies uit te brengen over de wijze waarop door de rechtsgeleerde opleiding invulling wordt gegeven aan het civiel effect. In de commissie hebben naast de NOvA, de Raad voor de rechtspraak en het Parket Generaal ook de gezamenlijke juridische faculteiten (de Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid) zitting.⁸

In 2010 concludeert de commissie Kortmann dat het universitaire rechtendiploma met civiel effect onvoldoende garantie biedt dat afgestudeerden een voldoende brede en stevige basiskennis van het Nederlandse recht hebben

In 2010 concludeert de commissie Kortmann dat het universitaire rechtendiploma met civiel effect onvoldoende garantie biedt dat afgestudeerden een voldoende brede en stevige *basiskennis van het Nederlandse recht* hebben. Het civiel effect wordt in 2010 door sommige juridische professionals juist aangemerkt als mogelijke belemmering voor een *andere, minder juridische, invulling van de opleiding*. Van Otterlo, bijzonder hoogleraar Organisatie van de juridische dienstverlening aan de Universiteit van Amsterdam, betoogt zelfs dat het civiel effect moet verdwijnen omdat het de juridische faculteiten belemmert in hun vrijheid zelf een curriculum samen te stellen en innovatief bezig te zijn. Hij verklaart ook dat de organisaties die de togaberoepen (advocatuur en rechterlijke macht) vertegenwoordigen zich veel minder met de inhoud van de universitaire rechtenopleidingen zouden moeten bezighouden.⁹ De toenmalig decaan van de Rotterdamse rechtenfaculteit Kroeze laat optekenen:

3 Vgl. het antwoord van toenmalig staatssecretaris Zijlstra op Kamervragen over het voornemen van universiteiten om talenstudies op te laten gaan in brede bachelors, waarin studenten meer leren dan alleen de taal. Een dergelijke verbreding kan zowel uit doelmatigheidsoverwegingen als uit kwaliteitsoogpunt wenselijk zijn, aldus de bewindsman. 'Brede opleidingen kunnen bovendien ook nieuwe groepen studenten aantrekken. Niet iedereen weet, voordat hij gaat studeren, al precies wat hij wil en voor bepaalde studenten is een brede opleiding aantrekkelijker dan een smallere.' (*Aanhangsel Handelingen II* 2011/12, 2392).

4 *NRC Next* 19 maart 2014.

5 *NRC Next* 19 maart 2014.

6 *Rapport van de commissie De Brauw 1977* (op verzoek van de Algemene Raad van de NOvA), besproken door A.T. Vos, 'Naar een opleiding voor de advocatuur', *Advocatenblad* 1977, p. 576-582.

7 Aldus het rapport van de Commissie-Kortmann, *Met recht advocaat. Een nieuwe opleiding: de Stagiaire-Opleiding*, Advies van de Commissie Stagiaire-Opleiding 2010, p. 10.

8 Rapport Commissie-Kortmann 2010, p. 1.

9 'Eind aan civiel effect bepleit', *Mr.* 23 november 2010 (www.mr-online.nl/juridisch-nieuws/9316-eind-aan-civiel-effect-bepleit).

10 'Eind aan civiel effect bepleit', *Mr.* 23 november 2010 (www.mr-online.nl/juridisch-nieuws/9316-eind-aan-civiel-effect-bepleit).

Foto: Marten Hoogstraat (www.whiteframe.nl)

11 'Bijval voor pleidooi bredere studie' *Advocatenblad* april 2014, p. 4.

12 'Nieuwe UvA-opleiding brengt politicologie, psychologie, recht en economie samen', *www.rechtenstudie.nl*, 2 oktober 2014; geraadpleegd 14 oktober 2014.

13 J. Piersma, 'University Colleges steunen breder opgeleide advocaat; Grote kantoren willen studenten met een niet-juridische bachelor toelaten tot de beroepsopleiding voor advocaat. University Colleges bereiden zich al voor', *Het Financieele Dagblad* 13 augustus 2014.

14 E. van de Luytgaarden, 'Juridisch hbo levert al de brede bachelor', *Mr.* 25 maart 2014 (www.mr-online.nl/ opinie/341-opleiding/23525-juridisch-hbo-levert-al-de-brede-bachelor).

15 R. van Otterlo, 'De nieuwe advocaat', *Mr. Online* 2 april 2014.

'Neem bijvoorbeeld een afgestudeerde natuurkundige die advocaat wil worden. Die moet een volledige rechtenstudie doorlopen. Ik ben ervan overtuigd dat zo'n ervaren iemand zich in één intensief studiejaar alle kwaliteiten van een goede jurist eigen kan maken. Misschien moeten we naar een ander systeem toe. Universiteiten zouden bijvoorbeeld een landelijk civiel effect-examen, dat toetst of studenten bepaalde kennis in huis hebben, kunnen organiseren. Of de Orde zou een toelatingsexamen kunnen instellen.'¹⁰

Dit is een opvatting – vier jaar *avant la lettre* – die goed aansluit op de hartenkreet van de vijf bestuursvoorzitters. Hoe zijn de reacties anno 2014?

4 Reacties van decanen, hoogleraren en andere sleutelfiguren uit de rechtspleging

Al voordat de vijf met hun ideeën naar buiten kwamen, is er binnen enkele rechtenfaculteiten een ontwikkeling in gang gezet die lijkt te preluderen op wat Snoep en de zijnen voor ogen staat. Daartegenover staan de reacties van degenen die wijzen op het grote belang van een stevig juridisch fundament voor (aankomend) advocaten en die dat belang niet gediend zien door afgestudeerden zonder juridische bachelor.

4.1 Voorstanders

De decanen van de juridische faculteiten van de VU, UvA en de UvT hebben zich uitdrukkelijk achter het voorstel van de vijf geschaard, zo liet woordvoerder Snoep het *Advocatenblad* weten.¹¹ Realisering van de maatschappelijke vraag naar breder opgeleide juristen wordt *de facto* door enkele universiteiten al enige tijd nagestreefd binnen het wettelijke kader: het University College van de Universiteit Utrecht biedt een bachelor *liberal arts & sciences* aan, waarmee studenten zowel een bachelor rechten als een bachelor *social sciences* kunnen halen. Met de start van het nieuwe studiejaar is aan de UvA de eerste lichting studenten begonnen aan de bacheloropleiding Politics, Psychology, Law and Economics (PPLE).¹² De Erasmus Universiteit kent een zesjarig programma waarin een bachelor en master voor zowel economie als rechten te behalen is. Bij de dubbelstudie Recht & Management in Nijmegen kan – overigens al sinds jaren – de master Rechtsgeleerdheid en de master Bedrijfskunde in vijf jaar behaald worden. Voor studenten die na een niet-juridische bachelor een juridisch beroep willen uitoefenen is dit geen oplossing. De UvA en VU denken nu aan een tweejarige vervolgopleiding voor deze groep.

Vastgesteld kan worden dat University Colleges het plan van de breder opgeleide advocaat nu al mogelijk maken.¹³ Zij bieden al een brede, op Amerikaanse leest geschoeide, bachelor aan voor geselecteerde studenten.

Al voordat de vijf met hun ideeën naar buiten kwamen, is er binnen enkele rechtenfaculteiten een ontwikkeling in gang gezet die lijkt te preluderen op wat Snoep en de zijnen voor ogen staat

Vanuit de hogescholen is de reactie van Van de Luytgaarden, lector aan Zuyd Hogeschool, vermeldenswaardig. Hij betoogt: 'Kennis van het recht alleen voldoet al lang niet meer om met de huidige juridisering van de samenleving cliënten ter dienste te staan'. Zijn hogeschool praktiseert sinds 2004 proactieve rechtspleging, een innovatie die in de VS en Scandinavië werd ontwikkeld onder de naam *preventive* en *proactive law*: hbo-juristen worden in de breedte opgeleid en ze leren *out-of-the-legal-box* te denken en oplossingen uit andere wetenschappen aan te dragen voor 'ogenschijnlijk juridische problemen'.¹⁴

Van Otterlo onderschrijft de gedachte van de vijf. Hij meent dat breder opgeleide juristen beter in staat zullen zijn dan hun monodisciplinair opgeleide collega's om de steeds complexer wordende wereld van de grote (internationale) deals te begrijpen in een brede multidisciplinaire context. Wel vindt hij in een dergelijk model een tweejarige juridische master (een heuse *law school*, zoals de Harvard Law School) in plaats van een eenjarige een absolute voorwaarde.¹⁵

4.2 Tegenstanders

Het pleidooi om mensen zonder rechtenbachelor toe te laten tot de advocatuur heeft bij sommigen tot forse kritiek geleid. Zij vinden dat de advocatuur

voorbehouden moet blijven aan mensen met een volledige rechtenstudie. 'De universitaire opleiding moet een stevig fundament leggen waarop de afgestudeerde gedurende zijn verdere leven als jurist moet kunnen bouwen', zo was al te lezen in het rapport van de commissie Kortmann.¹⁶ Deze opvatting blijkt nog steeds te worden aangehangen. Onder de kop 'Advocatuur noch cliënt gebaat bij juridisch-generalisten' reageert advocaat Van de Sanden op de stellingname van Snoep c.s.¹⁷ Het ontbreekt volgens hem aan een analyse van het probleem dat ten grondslag zou liggen aan de voorgestelde wijzigingen. Verder ontbreekt het cliëntenperspectief volledig. Hij vindt het dan ook twijfelachtig of de markt wel behoefte heeft aan generalisten: voor een advocaat zijn adequate juridische kennis en vaardigheden van groot belang. Dat ook andere, niet-juridische kennis en vaardigheden nodig zijn, doet daar niets aan af. Indien het juridische deel van de academische opleiding wordt gereduceerd tot slechts twee jaar zal dit waarschijnlijk gaan leiden tot meer juridisch-generalisten met onvermijdelijk minder kennis van het recht. Daar zitten cliënten volgens Van de Sanden niet op te wachten.

Het pleidooi om mensen zonder rechtenbachelor toe te laten tot de advocatuur heeft bij sommigen tot forse kritiek geleid. Zij vinden dat de advocatuur voorbehouden moet blijven aan mensen met een volledige rechtenstudie

Naast verklaarde voorstanders, zoals Van Otterlo en Barendrecht, zijn onder rechtsgeleerde hoogleraren ook mensen te vinden die kritiek laten horen. Ashmann, bijzonder hoogleraar Rechtspleging in Leiden, is het niet eens met het voorstel van de vijf om studenten breder op te leiden en andere vakken in de opleiding te proppen.¹⁸ Kwaliteit gaat niet omhoog door dergelijke vakken in dezelfde studietijd te introduceren, die gaat volgens haar daardoor eerder omlaag. Ook beveelt ze aan concrete academische kwaliteitsstandaarden te formuleren voor de bachelor, de master en de honourscomponent. Ze introduceert de *manama* (een master na master). Grondige kennis van het rechtsgebied is noodzakelijk om de andere eisen die gesteld kunnen worden aan advocaten te realiseren, zo luidt haar standpunt.

Naast verklaarde voorstanders zijn onder rechtsgeleerde hoogleraren ook mensen te vinden die kritiek laten horen

Böhler, bijzonder hoogleraar advocatuur, toont in de discussie over de vraag of afgestudeerden die geen rechten hebben gestudeerd ook advocaat moeten kunnen worden, begrip voor de problemen die sommige advocatenkantoren tegenkomen. Zij ziet dat

stagiaires pas leren wat ze moeten kunnen als ze op kantoor begonnen zijn. De situatie als in Engeland, waar een student bijvoorbeeld Grieks kan studeren en vervolgens advocaat worden, vindt ze niet aantrekkelijk.¹⁹ Ze ziet nadelen voor de stagiaires omdat als blijkt dat ze een verkeerde keuze hebben gemaakt, ze niet kunnen terugvallen op een brede juridische opleiding. Als studenten van andere richtingen zo de advocatuur instromen, loopt de beroepsgroep het risico dat deze stagiaires fundamentele zaken als 'juridisch denken, logisch redeneren, de kern halen uit een juridische argumentatie' niet beheersen. Dat geldt volgens haar ook voor 'de bredere blik op het juridische veld: hoe de verschillende rechtsgebieden in elkaar zitten, hoe die zich tot elkaar verhouden, en hoe bijvoorbeeld mensenrechten op verschillende terreinen doorwerken'. Dit alles hoort tot het algemeen fundament voor iedere jurist, ook al gaat hij zich specialiseren.

Corstens, de onlangs teruggetreden president van de Hoge Raad, is van mening dat jonge juristen in het onderwijs aan een juridische faculteit gevoel moeten krijgen voor het juridisch werk en bekend moeten raken met de ambachtelijke kant daarvan: het uitzoeken, het analyseren en beoordelen van juridische kwesties. Daarnaast is kennis van hoe het recht als stelsel in elkaar steekt noodzakelijk. Hij begrijpt het pleidooi van de vijf bestuursvoorzitters voor een geheel andere opzet van de studie, waarin sprake is van minder aandacht voor de inhoud van het recht, dan ook niet. Hij acht het belang van algemene en brede vorming van juristen zeker niet gering, maar ziet als de primaire opdracht van rechtenfaculteiten de vorming van goede juristen en dat hoeven zeker niet allemaal *T-shaped cliënt loving lawpreneurs* te zijn.²⁰

5 Wettelijke vereisten voor inschrijving advocaat

De eisen voor toelating tot de advocatuur zijn geregeld in de Advocatenwet en het Besluit beroepsvereisten advocatuur. De Advocatenwet is recent gewijzigd in verband met veranderingen in het toezicht op advocaten.²¹

Artikel 2, eerste lid onder a Advocatenwet luidt:

'1. Bevoegd om te verzoeken om inschrijving als advocaat is een ieder:

a. aan wie op grond van het met goed gevolg afleggen van een afsluitend examen van een opleiding in het wetenschappelijk onderwijs op het gebied van het recht [curs. ML] door een universiteit dan wel de Open Universiteit als bedoeld in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, de graad Bachelor op het gebied van het recht en tevens de graad Master op het gebied van het recht is verleend';

Na het eerste lid zijn twee leden ingevoegd, luidende:

'2. Bij algemene maatregel van bestuur kunnen nadere regels worden gesteld met betrekking tot de beroepsvereisten.

3. Bij algemene maatregel van bestuur kunnen graden, verleend door een universiteit, de Open Universiteit of een hogeschool als bedoeld in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, of daaraan gelijkwaardige getuigschriften worden aangewezen die voor de toepasselijkheid van het eerste lid, onderdeel a, gelijk worden gesteld aan de in dat onderdeel bedoelde graad Bachelor op het gebied van het recht.'²²

Volgens artikel 1 van het Besluit beroepsvereisten advocatuur dient voor toegang tot de advocatuur het afsluitende universitaire examen ten minste de

16 Rapport Commissie-Kortmann 2010, p. 26.

17 C.A.H. van de Sanden, 'Advocatuur noch cliënt gebaat bij juridisch-generalisten', *NRC Handelsblad* 25 maart 2014.

18 M. Knapen, 'Onder professoren', *Advocatenblad* augustus 2014, p. 16.

19 *Advocatenblad* Nieuwsbrief 8 mei 2014 (www.advocatenblad.nl/site/magazine/archief/nieuws); geraadpleegd 14 oktober 2014.

20 Aldus G. Corstens, toenmalig president Hoge Raad, in zijn toespraak bij gelegenheid van de opening van het Grotiusgebouw (rechtenfaculteit Radboud Universiteit) te Nijmegen, op 28 augustus 2014. Hij voegde aan de betreffende passage over de T-shape-jurist zeer gevat toe: 'Ik zou zeggen: er zitten meer letters in het alfabet.'

21 Wet positie en toezicht advocatuur, *Stb.* 2014, 354.

22 De positie van degenen die niet in Nederland hun examens hebben behaald wordt geregeld in de leden vier en vijf.

volgende vakken te omvatten: a. het privaatrecht, met inbegrip van het burgerlijk procesrecht; b. het strafrecht, met inbegrip van het strafprocesrecht, en c. een van de volgende drie vakken: 1° staatsrecht; 2° bestuursrecht met inbegrip van het bestuursprocesrecht, of 3° belastingrecht.

Naast de 'reguliere' universitaire opleiding (met bachelor rechten en master rechten) leidt nog een andere weg tot het advocatenberoep. Het Besluit gelijkstelling bachelor hbo-rechten voor de toegang tot gereguleerde juridische beroepen heeft ervoor gezorgd dat een student met een hbo-diploma rechten een schakeljaar of een verkorte bacheloropleiding rechtsgeleerdheid kan volgen en daarna de masteropleiding rechtsgeleerdheid kan doen.²³ In de Nota van toelichting bij dit besluit is vermeld dat in de betreffende wetten de mogelijkheid is opgenomen om bij algemene maatregel van bestuur andere graden dan die van wo-bachelor recht aan te wijzen die, in combinatie met de graad van wo-master recht, toegang tot het desbetreffende juridisch beroep kunnen verschaffen.²⁴ Die mogelijkheid is in het derde lid van artikel 2 van de Advocatenwet (zie hiervoor) vastgelegd. Voor het toestaan van andere combinaties van graden die toegang tot de togaberoepen verschaffen is bepalend dat er sprake is van een opleidingsniveau dat *gelijkwaardig* is aan dat behorende bij de combinatie van de graden wo-bachelor recht en wo-master recht. Kan nu naar analogie met hetgeen ten aanzien van de hbo-opleidingen is gebeurd, geconcludeerd worden dat een algemene maatregel van bestuur die een niet-juridische bachelor (bijvoorbeeld een bachelor psychologie) gecombineerd met een juridische master eenvoudig tot een toegangsbrevet voor de advocatuur verklaart, voor de hand ligt?

Kan geconcludeerd worden dat een algemene maatregel van bestuur die een niet-juridische bachelor gecombineerd met een juridische master eenvoudig tot een toegangsbrevet voor de advocatuur verklaart, voor de hand ligt?

Bedacht moet worden dat de huidige schakelprogramma's een uitwerking zijn van de wettelijke verplichting aan onderwijsinstellingen om ondersteuning te bieden bij de doorstroming van een hbo-bacheloropleiding naar een wetenschappelijke masteropleiding aan die instelling, voor zover die masteropleiding verwant is (art. 7.57i van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek). Het is mogelijk dat in de toekomst nog andere juridische hbo-bacheloropleidingen in aanmerking komen voor gelijkstelling, *indien sprake is van een voldoende* juridische inhoud. Mutatis mutandis zou dat ook op kunnen gaan voor niet-juridische universitaire bacheloropleidingen.

Of sprake is van *voldoende juridische inhoud* moet per opleiding worden bekeken aan de hand van duidelijke, nog vast te stellen criteria. De Advocatenwet en het Besluit beroepsvereisten advocatuur eisen

thans nadrukkelijk een juridische inhoud van de opleiding. Verandering van de wettelijke regeling is dus nodig wanneer iemand met een niet-rechten bachelor wil doorstromen naar de advocatuur.

6 De opleiding

De (aankomend) advocaat wordt gevormd op de universiteit, tijdens de beroepsopleiding (BO) en tijdens de permanente opleiding (PO). De universitaire opleiding van de kandidaat die toegang wenst te verkrijgen tot de juridische togaberoepen moet aan een aantal voorwaarden voldoen. Deze voorwaarden worden in de regel gerealiseerd binnen de diverse afstudeerrichtingen van de rechtenfaculteiten. Aan de Universiteit Leiden kan dat bijvoorbeeld in de richtingen Rechtsgeleerdheid en International Business Law, Bedrijfswetenschappen en Economie en in de richting Fiscaal recht/Notarieel Recht, mits een nauwkeurig omschreven vakkenpakket is behaald.²⁵ Faculteiten moesten door de BaMa-structuur in de bachelorfase alle vereiste vakken doceren om studenten te kunnen garanderen dat zij kunnen kiezen voor een togaberoep. De flexibiliteit is daardoor zeer beperkt en ruimte voor verbredende of verdiepende vakken resteert dan nauwelijks.

Na toetreding tot de advocatuur volgt elke advocaat-stagiaire de Beroepsopleiding Advocaten. Sedert september 2013 is dit een geïntegreerde, driejarige opleiding, bestaande uit drie leerlijnen: Burgerlijk recht, Bestuursrecht en Strafrecht. De advocaat-stagiaire kiest aan het begin van de opleiding voor één van deze leerlijnen. Vaardigheden, beroepsattitude en ethiek maken een belangrijk deel uit van de opleiding en zijn verplicht, evenals Alternative Dispute Resolution (ADR) en jaarrekeninglezen.²⁶

In het belang van een goede beroepsuitoefening heeft de NOvA bepaald dat een advocaat na afronding van zijn stageperiode verplicht is zijn vakbekwaamheid te onderhouden en te actualiseren (PO). Tevens dient de advocaat zich te professionaliseren in de (beroeps)vaardigheden. De advocaat is verplicht elk jaar ten minste twintig opleidingspunten te behalen. Minstens de helft van de twintig opleidingspunten moet zijn behaald met activiteiten die betrekking hebben op een juridisch onderwerp.²⁷

Vooralsnog is er geen sprake van dat de manier waarop BO en PO worden ingevuld een rol speelt bij de vraag of de juridische bachelor als eis kan vervallen. De NOvA heeft nog geen officieel standpunt over het voorstel van de vijf gegeven, maar zegt dat, nu de beroepsopleiding van de Orde net vernieuwd is, de prioriteiten daar liggen, alsmede bij de aansluiting vanuit de rechtenstudie daarop.²⁸ De NOvA heeft wel laten weten dat er meer wordt samengewerkt met universiteiten, onder meer om kruisbestuiving tussen de praktijk en wetenschap mogelijk te maken.²⁹

De NOvA heeft nog geen officieel standpunt over het voorstel van de vijf gegeven, maar zegt dat, nu de beroepsopleiding van de Orde net vernieuwd is, de prioriteiten daar liggen, alsmede bij de aansluiting vanuit de rechtenstudie daarop

²³ Stb. 2008, 383.

²⁴ Stb. 2008, 383, p. 4-5.

²⁵ Aan de universiteit Leiden houdt dat in: Verbintenissenrecht (BA II, 10 erts), Goederenrecht (BA III, 5 erts) Burgerlijk procesrecht (BA III, 5 erts), Staats- en bestuursrecht (BA II, 10 erts), Straf- en strafprocesrecht (BA III, 10 erts).

²⁶ www.beroepsopleiding.advocatenorde.nl/advocaat-stagiaires/curriculum; geraadpleegd op 10 oktober 2014.

²⁷ www.advocatenorde.nl/2720/advocaten/onderhoud-vakbekwaamheid-po.html#Algemeen.

²⁸ Piersma 2014.

²⁹ Kamerstukken II 2012/13, 32382, 13, p. 16.

6.1 (Gevolgen van) aanpassingen

De aanpassingen die nu volgens de vijf bestuursvoorzitters nodig zijn betreffen de universitaire opleiding. Snoep c.s. stellen zich voor dat iemand met een bachelor economie na een één- of tweejarige juridische master wordt toegelaten tot de opleiding. Bij de overweging om de regelgeving zodanig te veranderen dat de plannen van de vijf daarin passen spelen uiteenlopende argumenten een rol. Een argument pro zou kunnen zijn dat een eventueel 'juridisch tekort' van een advocaat met een niet-juridische bachelor kan worden aangevuld in de fase van de BO en PO. Thans zijn die opleidingen daar niet op gericht, maar ze zouden daarop aangepast kunnen worden.

Relevante argumenten die spelen bij een aanpassing van de wettelijke regeling kunnen in het bestek van deze bijdrage niet allemaal aan bod komen. Bij wijze van voorbeeld noem ik de internationale aspecten en de kwaliteit van de advocatuur als geheel.

Veranderingen in het stelsel van opleidingsvereisten hebben gevolgen voor buitenlandse toetreders tot de advocatuur in Nederland én omgekeerd

Veranderingen in het stelsel van opleidingsvereisten hebben gevolgen voor buitenlandse toetreders tot de advocatuur in Nederland én omgekeerd. Belemmeringen om de advocatuur in te kunnen gaan met 'buitenlands papieren' worden zichtbaar in de jurisprudentie daarover, zoals in de uitspraak van het Hof van Justitie van de EU in de *Morgenbesser*-zaak. Daarin werd uitgemaakt dat een vergelijking van juridische opleiding en ervaring nodig is ter beoordeling van de vraag of toelating tot de advocatenopleiding in een andere lidstaat mogelijk is.³⁰ In een andere zaak waarin een verzoekster inschrijving als advocaat had verzocht, wees het Gemeenschappelijk Hof van Justitie haar verzoek af omdat zij geen examen had afgelegd in staatsrecht en strafprocesrecht. Thans kan, wanneer er sprake is van een combinatie van een buitenlandse bachelor of master met een Nederlandse bachelor of master, de verzoeker niet automatisch toegang verkrijgen tot de advocatuur. De kandidaat kan contact opnemen met de NOvA om na te gaan wat er mogelijk is als hij de advocatuur in wil.³¹ Mogelijk zal afstemming van de universitaire advocatenopleiding met de situatie in Angelsaksische landen een deel van de problemen die spelen op internationaal terrein wegnemen, maar de verschillen met landen waar slechts juristen met uitsluitend juridische graden de advocatuur mogen bevolken, blijven.

Een volgende belangrijke vraag is of de kwaliteit van de advocatuur beter wordt als aanpassingen in de door de vijf gewenste richting van verbreding worden doorgevoerd. Door het *Advocatenblad* geraadpleegde wetenschappers gaven onlangs hun oordeel over de kwaliteit van de advocatuur: die is in hun ogen wisselend.³² Net als veel advocaten staan de geïnterviewden niet negatief tegenover de oproep van bestuursvoorzitters van grote advocatenkantoren dat rechtenstudenten en dus aankomende advocaten

ook kennis moeten hebben van sociologie, politicologie, economie en academische vaardigheden als argumenteren, analyseren en interpreteren. Wie zou dat immers niet willen onderschrijven, overigens niet zonder daar onmiddellijk aan toe te voegen – zoals sommige decanen van rechtenfaculteiten doen – dat het nauwelijks haalbaar is dit binnen de huidige rechtenopleiding te realiseren. Hun relaas komt erop neer dat als kennis van sociologie, politicologie, economie en academische vaardigheden in het curriculum gepropt moeten worden, er nauwelijks ruimte overblijft voor klassieke juridische hoofdvakken. Daarbij komt dat er studenten naar de eindstreep worden geholpen die niet allemaal even goed geëquipeerd zijn om een academische studie te kunnen volgen. Een zwaardere studiebelasting door een ruimer aanbod van niet-juridische vakken zal ongetwijfeld tot meer uitvallers leiden. De huidige prestatiebekostiging met beloning van rendementcijfers door betaling van harde munt, kan juist leiden tot een lichtvaardiger opvatting over kwaliteit.³³

De kwaliteit van de advocatuur is waarschijnlijk maar beperkt gediend met het voorstel om de eis van juridische bachelor te laten vervallen, omdat juist gebrek aan (specialistische) juridische kennis nogal eens leidt tot gebrekkige rechtsbijstand.³⁴ Het argument van de voorstanders van het nieuwe stelsel dat voor de klassieke juridische vakken ruimte is na de bachelor in de gespecialiseerde rechtenmaster, vind ik niet overtuigend. Er kan immers in de masterfase niet worden voortgebouwd op een fundament van zowel kennis van het juridisch stelsel als van de vaardigheid om te problematiseren, te analyseren en te interpreteren binnen het juridisch systeem. Het studenten leren te reflecteren en te analyseren vormt geen monopolie van de opleiding tot rechtenbachelor, maar doen of het niet uitmaakt of je een uitspraak van de Afdeling van de Raad van State analyseert of de grondstoffen die nodig zijn voor het produceren van duurzame energie, is een miskenning van het eigene van juridisch denken. Een advocaat moet juridisch kunnen denken en dat kost tijd en oefening, meer tijd dan gegeven is in een schakeljaar en een juridische master. Ik meen dat juristen hun eigen discipline ondergraven door te suggereren dat iemand met een andere bachelor zich in een à twee jaar kan kwalificeren voor hun beroepsveld.

De kwaliteit van de advocatuur is waarschijnlijk maar beperkt gediend met het voorstel om de eis van juridische bachelor te laten vervallen, omdat juist gebrek aan (specialistische) juridische kennis nogal eens leidt tot gebrekkige rechtsbijstand

7 Een nieuw onderwijslandschap?

Hoe zou het onderwijslandschap eruit zien als studenten met een bachelor psychologie, economie of algemene culturele studies doorstromen naar de master rechtsgeleerdheid? Een tweedeling tussen

30 HvJ EU 13 november 2003, C-313/01 (*Morgenbesser/Italië*).

31 Zie www.advocatenorde.nl/2720/advocaten/onderhoud-vakbekwaamheid-po.html#Algemeen.

32 Knapen 2014.

33 M.T.A.B. Laemers, 'Nieuw facultair onderwijsprogramma. Waarom eigenlijk?', *Recht der Werkelijkheid* 2012, p. 58-64.

34 T.T. Butter, M.T.A.B. Laemers, & A.B. Terlouw, *Kwaliteit van de rechtsbijstand door advocaten in vreemdelingen-zaken. Een pilotonderzoek*, Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen 2013.

studenten met en studenten zonder juridische bachelor ligt voor de hand. Te verwachten is dat faculteiten behoorlijke eisen zullen stellen naar analogie van de eisen die thans gesteld worden aan afgestudeerden van de hbo-opleiding Recht. Ontwijking van het civiel effect is weliswaar mogelijk nu de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) in artikel 7.3d de mogelijkheid opent dat een student zelf uit onderwijseenheden die door een instelling worden verzorgd, een programma samenstelt waaraan een examen is verbonden dat leidt tot een bachelor- of mastergraad, maar dat schiet zijn doel – toegang tot de advocatuur – geheel voorbij.³⁵

Het moet naar mijn mening niet zo zijn dat de grote advocatenkantoren de inhoud van de academische rechtenopleiding gaan bepalen. Universiteiten zijn meer dan leveranciers van onmiddellijk inzetbare beroepskrachten

Uitgerekend in de tijd dat de kwaliteit van advocaten onder vuur ligt en er plannen worden ontwikkeld voor nieuwe toezichtsvormen komt het nieuwsbericht naar buiten van vijf bestuursvoorzitters van advocatenkantoren die zeggen dat een advocaat

geen juridische opleiding hoeft te hebben, maar dat een andere discipline aangevuld met een korte 'applicatiecursus' even goede of zelfs betere advocaten kan leveren. Ze willen niet alleen rechtenstudenten, maar ook studenten met een bachelor in natuurkunde, economie of een technisch vak kunnen binnenhalen. Dat kan nu ook, zij het dat afgestudeerden in deze disciplines niet de naam advocaat mogen voeren. De vraag is of dat erg is, zeker in situaties dat er geen sprake is van een één op één relatie tussen cliënt en advocaat maar de cliënt zich bedient ziet door een team van deskundigen. Zo'n team kan bestaan uit 'echte' advocaten die het juridisch werk verrichten en niet-juridisch deskundigen die vanuit hun eigen discipline hun inbreng leveren en deze inbreng zo nodig juridisch laten vertalen door hun advocaat-collega's. Verbreding van de toelatingseisen voor de Nederlandse advocatuur is niettemin een prikkelende gedachte, waarover het gesprek zeker gevoerd moet blijven worden. Het moet naar mijn mening echter niet zo zijn dat de grote advocatenkantoren de inhoud van de academische rechtenopleiding gaan bepalen. Universiteiten zijn meer dan leveranciers van onmiddellijk inzetbare beroepskrachten. Via de eis van het civiel effect is de inbreng van het beroepsveld al behoorlijk gewaarborgd. Als we breed opgeleide advocaten willen, mag dat niet betekenen dat we het juridisch fundament van toekomstige advocaten zodanig ondergraven dat ze niet in staat zijn het juridisch systeem te doorgronden en ingewikkelde juridische kwesties te analyseren. Dan gooien we het kind met het badwater weg.

35 R.G. Louw, *Het Nederlands hoger onderwijsrecht. Een thematisch commentaar op de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek*, Leiden: Leiden University Press 2011, p. 181.